

Maximilian Brandstetter'in İstanbul Yolculuğu, 1608–1609

Géza Dávid

Eötvös Loránd University

16. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı topraklarına çeşitli maksat ve nedenlerle ayak basan ve toplumun değişik kesitlerinden gelen “seyyahların” sayısı – Stephane Yerasimos’un muazzam kitabından anlaşıldığı gibi¹ – bayağı yüksekti. Bu eğilim 17. yüzyılda da herhalde devam etmişti. Kostantiniyye’ye yola çıkanların bir kısmı uzun bir müddet kalarak intibalarını günlük halinde kaleme aldılar (bu bakımdan Pierre de Girardin’in 1685–1688’de üç sene ve birkaç ay içinde kağıda döktüğü ve Paris’te Bibliothèque nationale’in fişlerine göre 11.000 sayfayı aşan günlüğü dikkate şayandır²). Buna karşın bazı ziyaretler kısaydı, ancak bunları tasvir eden eserler de ilginç ayrıntılar içerebilmektedir. Bu rapor ve hatıraları okurken şunu unutmamak lâzım: ilgili kişilerin hemen hemen hepsi (ve özellikle Habsburg tebarları) yabancı ve düşman ülkeye geldikleri için kısmen daha evdeyken duyduklarından, kısmen de okuduklarından etkilenerek ön yargılara sahip olmuşlardı. Bu nedenle yazarların bir kısmı “Türlere” karşı son

•••••

- 1 Stephane Yerasimos, *Les Voyageurs dans l’Empire ottoman (XIVe - XVIe siècles). Bibliographie, itinéraires des lieux habités* (Ankara, 1991).
- 2 Bibliothèque nationale de France, *Manuscripts français*, 7162–7175. “Journal de M. de Girardin pendant son ambassade à Constantinople (1685–1688).”

derece olumsuz duygular beslemektedirken, bazıları biraz daha olumlu yaklaşım takınmışlardı. Yazdıklarının bir kısmı bu nedenle kalıplaşmış formüllerden ibarettir ve gerçeği pek çok kez satırlar arasında araştırıp bulmamız gerekmektedir. Meselâ Hans Dernschwam bir taraftan Türkleri aşırı ölçüde hor gördü, aynı zamanda izlenimlerini mümkün olduğu kadar ayrıntılı ve titiz bir şekilde anlatmaya çalıştı. Ebat, sayı ve eski yazıtlara karşı özel ilgisi vardı. Bunun için kaleme aldıklarının pek çok teferruatı kaynak değeri taşıyor.³

Tasvirini ele almak istediğim yolculuk her şeyden önce siyasî açıdan önemlidir. 1593–1606 arasında cereyan eden uzun savaş veya 15 yıllık harp olarak adlandırılan dönemde Habsburg–Osmanlı ilişkileri sekteye uğradı. 1591 sonlarına doğru yola çıkan son elçi Friedrich Krekwitz'i ve yanındaki heyeti uluslararası hukuka aykırı olarak casusluk veya hıyanet bahanesiyle alıkoyup iki yılı aşan bir dönem için devrin meşhur Tersane zindanına ve sonra Rumeli Hisarı ya da Karakule zindanına (Saruca paşa kulesi) attılar. Önce idam edilmekten, daha sonra da kulak ve burunlarının kesilmesinden kurtulan ve çeşitli hastalıklardan şifa bulan grup nihayet 1595'te eve dönebildi. Yolculuk ve esaret tarihinin teferruatlarını oldukça gerçekçi gözükten bir biçimde Çek asıllı genç, Mitroviçeli Václav Vratislav kağıda döktü⁴ (ayrıca Friedrich Seidel adlı birisi de aynı maceralar hakkında yazmıştır⁵). Sonraki dönemde İstanbul'da Habsburg elçisi yoktu, geçici olarak istihdam edilen arabulucular da gönderilmedi. Bizi ilgilendiren bölgelerden bu devirden sadece (Székes) Fehérvár (İstolni Belgrad) ikinci kumandanı olarak yaralanıp tutsak düşen Ferenc Wathay'nin anıları bilinmektedir.⁶ Yalnız 1606 Zsitvatorok muahedesi tasdiknamelerini mübadele etmek için 1608'de, yani bir evvelkinden 17 sene sonra, Viyana'dan Südde-i Saadet'e tekrar bir elçilik heyeti yollanmaktaydı. Bunun ehemmiyetinin her iki taraf da herhalde farkındaydı. Binaenaleyh hem delegasyon tüm öncekilerden daha kalabalık, hem onun karşılanması daha tantanalıydı.

.....

3 *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. Hrsg. von Franz Babinger. (München–Lepzig, 1923).

4 *Přihodi Václava Vratislava z Mitrovice* (Praha, 1977). Tutsaklığın Macarcası için bkz. Mitrovicei Vratislav, *Vencel viszontagsági*. (Y. y., 1982), 149–235.

5 Friedrich Seidel, *Denckwürdige Gesandtschaft an die Ottomanischen Pforte* (Görlitz, 1711).

6 *Wathay Ferenc énekes könyve. I–II* (Budapest, 1976).

Heyetin başında daha önce 1541'de Buda yakınlarında I. Süleyman nezdinde benzer vazifeler ifa eden Sigismund adlı birisinin de üyesi olduğu soylu bir aileye mensup Adam von Herberstein bulunmaktaydı. Hatıratını yazan Maximilian Brandstetter ise onun sekreteriydi. El yazmasının orijinali İkinci Dünya Savaşı sırasında kayboldu, şimdilik Bayerische Staatsbibliothek'te bulunan bir tek nüshanın varlığı bilinmektedir. Bunu Karl Nehring Zsitvatorok muahedesinin çeşitli yönlerini irdeleyen oldukça geniş bir önsözle tam 30 yıl önce Almanca yayınladı,⁷ daha sonra kısa bir girişle 2001'de Macarca'ya çevirilerek de çıkardı.⁸ Saptayabildiğim kadarıyla bu ciddî çalışma Türkiye'de pek yankı uyandırmadı.

Brandstetter'in hayatı hakkında hiç bir şey bilinmemekle birlikte kültürlü bir insan olduğu eserinden bellidir. Antik çağın dil ve edebiyatı, kendi döneminin tarihi alanında oldukça geniş bilgi sahibiydi. Onun da peşin hükümleri vardı ama genelde objektif kalabildi. İstanbul'a gitmesinden 18 yıl önce, 1590'da neşredilen, yani nispeten çağdaş bir kitap olan Leunclavius'un Almanca *Chronica*'sını iyi biliyordu ve Osmanlı devleti, idaresi ve ordusu ile İslâm dini hakkında dile getirdikleri bu yapıta dayanmaktadır. (Bu bölümleri kaynağından olduğu gibi aktardığı için, Nehring'in neşrinde yer almıyorlar.) Bununla birlikte kendi müşahedelerini de anlatmaktan geri kalmadı.

Brandstetter'in yol sırasında gördükleri hakkında neler söylediklerini tekrarlamak istemiyorum. Yalnız bir iki alışılmışın dışındaki noktaya değinmek istiyorum. Bunların biri dönemin "seks şovu". Buda (Budin) Beylerbeyi, Ali Paşa'nın kethüdası elçiyi bir eğlence için davet ediyor, bu da olumlu cevap veriyor. Gittikleri yerde "ein Gauckhler in einem verborgenen Gezehlt, bey einem Licht durch ein durchsichtig Tuch mit geschürtzten Weibl und Mändl allerley Possen getrieben, und er selbst auf allerley Arth von Mann und Weib geredet."⁹ Müzik ve eğlencelerle ilgili ayrıntılı tasvirleri de dikkate

.....

7 Karl Nehring, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok* (Südseuropäische Arbeiten 78) (München, 1983).

8 Maximilian Brandstetter, *Utazás Konstantinápolyba, 1608–1609* (Kronosz könyvek, 6.) (Budapest, 2001).

9 Nehring, 101.

şayan. Dönemin insanları için, Müslümanlar da dahil, şarabın önemi ve bazen aşırı ölçüde tüketimi de çeşitli vesilelerle zikredilmektedir. Yazara göre hem Babócsa (Bobofça) Sancakbeyi, hem Kanizsa (Kanije) ve Buda beylerbeyleri (bir keresinde Pécs (Peçuy) beyi ve bazı ümera da yanlarındaydı) onlara çekilen ziyafetlerden sarhoş ayrılmaktaydılar.¹⁰ Yalnız Buda kadısının da hazır bulunduğu durumlarda daha çekingen oldukları da belirtilmektedir.¹¹

Brandstetter'in İstanbul'da geçirdikleri dönem hakkında yazdıkları, eserinin aşağı yukarı üçte birini teşkil ediyor. Yalnız bu nispeten uzun bölümde bir hayli resmî yazışma (elçinin üst düzey yetkililere hitap eden güven mektupları, çasarın isteklerini içeren belge, çözümlenemedikleri için bunlarla ilgili muhtıra, Zsitvatorok anlaşmasında yapılan değişikliklerin sıralanması ve nihayet muahedenin tam Almanca çevirisi) da yer aldığı için doğrudan doğruya kentle ilgili pasajlar bunun yarısı bile değildir. Bunların arasında başka bu cins eserlerde de mevcut ayrıntılar vardır. Geri kalan orijinal tespitlerden birini biraz daha uzunca değerlendirmek istiyorum. "Modern" Kostantiniyye'nin tanıtımı sırasında müellif "I. Ahmet saltanatı sırasında İstanbul şehrinin baş kadısı, Yahya Efendi tarafından Milattan sonra 1608 yılında" yapıldığını öne sürdüğü sayısal bilgiler içeren bir şehir tasvirini olduğu gibi aktarıyor.¹² Bu liste, ana hatlarıyla Zekerriya Efendi'nin 1577-1578 yılı "sayımına" benziyor.¹³ Yaklaşık iki buçuk aylık İstanbul kalışı sırasında Brandstetter'in bu belgeye nasıl ulaşabildiğini öğrenemedim. Eserinde andığı Fransa elçisi Salignac'ın 1608-1609'a ait eve yolladığı neşredilmiş haberleri arasında¹⁴ ve Venedik bailosu Ottaviano Bon'un 1608'de hazırladığı saray tasvirinde¹⁵ ve

.....

10 Nehring, 97, 93-94 vs.

11 Nehring, 94, 101.

12 Nehring, 168-170.

13 Zeki Arıkan, "Şeyhülislâm Zekerriyya efendi'nin İstanbul sayımı," içinde *Tarih boyunca İstanbul semineri, 29 Mayıs-1 Haziran 1988. Bildiriler* (İstanbul, 1989), 39-57.

14 Comte Théodore de Gontaut Biron, *Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron Baron de Salignac, 1605 à 1610. Correspondance diplomatique et documents inédits* (Paris, 1889).

15 Guglielmo Berchet, *Il serraglio del Gransignore descritto da O. Bon bailo veneto a Costantinopoli nell'anno 1608* (Venezia, 1865).

1609'da merkeze sunduğu Relazione'sinde (raporunda)¹⁶ bu tür veriler bulunmamaktadır, İngiltere elçisi Thomas Glover'den ise yayınlanmış malzeme görmedim. Aynı şekilde, bildiğim kadarıyla Türkiye koleksiyonlarında da bu tarihi taşıyan bu cinsten bir listeye şimdiye kadar rastlanmadı. Bununla birlikte, adı geçen döküman orijinal ise, büyük ihtimalle seferatlerin birinden ancak sağlanabildi.

Söz konusu Yahya Efendi'nin gösterilen tarihte gerçekten İstanbul kadısı olup olmadığını kontrol etmek zor görünmüyorsa da, eldeki listenin ne kadar sağlam olduğunu kestiremedim. Bir şey bellidir, bu tarihte Yahya adlı bir İstanbul kadısı bulunmaz.¹⁷ Brandstetter mi yanıldı, yoksa liste noksan mı, bilemiyorum. Yazarın kadıyı belki Kadıaskerle veya Şeyhülislamla karıştırdığı da aklımıza gelebilir. Belki de doğru tarih bir kaç yıl öncesine aittir. Atıfta bulunulabilmiş olan şahsiyetlerin biri üç kez kadıasker, üç kez de şeyhülislam rütbesini taşıyan Zekeriya Yahya Efendi, öbürü ise yine kadıaskerlik de yapan Bostanzade Yahya Efendi olabilir. Aradığımız kişi Zekeriya Efendi'nin oğlu ise bizim için daha ilginçtir; o halde bu türden liste hazırlamak babadan oğula geçen bir alışkanlık olarak nitelenebilir.

Aşağıdaki tabloda bir taraftan Zekeriya Efendi'nin listesinin dört ayrı nüshada bulunan rakamları görülüyor. İlk üçü Zeki Arıkan'ın 1989'da çıkan makalesinden, dördüncüsü Roma Cizvit Tarikatının Arşivi'nde korunan bir yazmadan alınmıştır.¹⁸ *İtalik* gösterilen bir iki ufak hata hariç, dördüncü nüshadaki sayıların çoğu Zekeriya ile aynıdır. Şunu da belirteyim ki, Müslüman mahalleler için Zekeriya 3'te zikredilen ve **koyu** renkle gösterilen 4985 açık bir yanlış; 1. ve 2. sıralamadaki musluk sayısına denk düşüyor. Yine dikkati çeken başka bir nokta da, Cizvit rahibinin, Zekeriya Efendi'nin Türkçe metinlerinde bulunmayan, İstanbul'un iaşesi ile ilgili üç birimi dahi eklemiş olduğudur. Son sütunda Yahya Efendi'nin listesindeki veriler yer almaktadır. Bunların bir kısmı Zekeriya Efendi'de bulunmamakta, bazıları da ona göre eksik kalmaktadır. Bir kaçının ise belki başka bir

.....

16 *Relazione di ambasciatori veneti al Senato. XIV. Relazione inedite. Costantinopoli (1508-1789)*, yay. haz. Maria Pia Pedani-Fabris (Padova, 1996), 475-523.

17 Mehmed Şemî efendi, *İlâveli esmârü't-tevârih maa zeyl*, yay. haz. Mehmet Karataş (Kahramanmaraş, 2009), 183. Aynı eserin 158. sayfasında Yahya adında bir Rumeli kadıaskerine rastlıyoruz.

18 Roma, Archivum Romanum Societatis Iesu, Gal. 101, f. 3r-v.

adla ifade edilmiş olması mümkündür; meselâ meyhane ve bozahane aynı olabilir.

Zekeriya ve Yahya Efendiler'e atfedilen listelerde bünyesel bir yakınlığın var olduğu inkâr edilemez. Zekeriya'da üç dine ait mahallelerin sayısı 11143 iken, Brandstetter'de mahalleye hiç değinmeden, yalnız sokaklardan bahsedilmektedir. Ancak bunların sayısı mahallelerinkine çok yakın olup 11675 olarak geçmektedir. Zannedersen bu iki rakam arkasında aynı mefhum aranmalıdır, ancak bunun ne olduğunu saptamak imkansızdır. Profesör Arıkan, mahalle kavramı yerine burada avarızhaneden söz edildiğini sanmaktaydı ve sokak terimine tekabül etmediğini farzettii; çünkü "bütün malî konularda mahalle bölümlenmesinin esas alındığını ve sokak diye bir deyim kullanılmadığını görüyoruz" demektedir.¹⁹ Bu saptama doğru ise de, bu listelerde vergilendirme ile ilgili başka hiç bir öge bulunmadığı için ilgili kelime başka bir anlam da taşıyabiliyordu. Demin andığım gibi, Brandstetter'in kullandığı "Gässen der Stadt", yani şehrin sokakları – bir yabancı kullanmış olmasına rağmen – belki hemen reddedilmemeli. Şunu da ilave edelim: Cizvit rahibi de mahalleyi "regiones seu viae" (mahalleler yani yollar) şeklinde çevirdi. Yalnız ister avarızhane, ister sokak olsun, – öteki rakamların çoğu için de geçerli olduğu gibi – bu verilerin gerçekleri ne ölçüde yansıttığı sorusuyla karşılaşılıyor. Doğal olarak İstanbul'da bu kadar çok sayıda yolun olamayacağı kesindir.

Bir başka örnekte cami ve mescitlerin sayısı Zekeriya'da 5000'e yakındır. Camiler için gösterilen rakam Yahya Efendi'de biraz daha kabul edilebilir görünüyorsa da (485 yerine 180), onun mescitler için verdiği 7000 civarındaki rakam – kastedilen o zamanki büyük İstanbul olsa bile – tamamıyla temelsizdir. Şunu unutmayalım: arada hemen hemen kırk-elli misli artan nüfusuyla İstanbul'da 2010 civarında yalnız 3000 küsur cami ve mescit vardı. Listenin güvenilirliğini tehdit eden nokta şu: İstanbul kadısı olan bir kişi şehirde 7000 mescidin bulunmadığını herhalde biliyor olmalıydı. O zaman – sayımı kendisi hazırlatmış ise – böylesine abartılı bir bilgiye neden yer verdi? Anlamak zor. Aynı şekilde kentte 1577-1578'de 743 kilise de ayakta duramazdı. (Bir mukayese yapabilmek için Wolfgang Müller-Wiener'in kapsamlı çalışması anılabilir: kitapta 48 Bizans dönemi kilise

.....

¹⁹ Arıkan, 53.

sıralanmaktadır, bunun 15 misli hiç bir şekilde mevcut olamazdı.²⁰) Bu bakımdan Yahya Efendi'nin verdiği 90 kilise daha akla yakındır. Buna karşın “Yahya Efendi listesinde” pek çok unsur evvelkinden de çok daha abartılı – örneğin 4495 olarak verdiği fırın sayısı tamamıyla hayalîdir; Halil İnalıcık'ın tespitlerine göre 1672'de şehirde yalnız 84 fırın vardı.²¹ Fazla uzatmak istemiyorum: bu listeler sırlarını muhafaza etmektedir. Bu nedenle onlardan herhangi bir istatistik veriyi olduğu gibi kullanmak sakıncalıdır. Ne maksatla ve kimlere hitaben yazılıp kullanıldıklarını bir gün belki daha iyi anlayacağız; ihtimalen iç piyasa için değil, dış piyasa için kaleme alındılar. Maksat şehri yabancılar hakikî ebatlarından daha büyük göstermek olabilir. Latince yazılan belge bu açıdan önemli. Oysa yerli organlar bir konuda bilgi sahibi olmak istedikleri zaman olağanüstü dakik ve ayrıntılı fihristler hazırlayabilmekteydiler. Bu bağlamda 1546 ve 1600 İstanbul vakıf defterlerini zikretmek yeterlidir.²² Aynı şekilde imparatorluğunun 100 akçe gelir sağlayan en ufak köy ve mezralarını dahi tahrir ettiren yöneticilerin, başkentlerinin nüfusunu – Halil İnalıcık'ın tanıttığı ilginç 1455 tahriri hariç²³ – kayda geçirip geçirmediği de bir muamma olarak karşımızdadır.

Zekeriya Efendi'ye karşın Brandstetter'in metninde şehir kapı²⁴ ve surları ve obeliskleri dışında kentin mukataa gelirleri hakkında da kimi veriler bulunmaktadır, ancak bunları bu makalede ele almak arzusunda değilim.

.....

20 Wolfgang Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul. Byzantion – Konstantinupolis – Istanbul bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts* (Tübingen, 1977), 72–215.

21 Halil İnalıcık, “İstanbul. Nüfus ve sosyal yapı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23, 237.

22 Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul vakıfları tahrir defteri. 953 (1546) târihli* (İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 61) (İstanbul, 1970), Mehmet Canatar, *İstanbul vakıfları tahrir defteri, 1009 (1600) târihli* (İstanbul, 2004).

23 Halil İnalıcık, *The Survey of Istanbul, 1455. The Text, English Translation, Analysis of the Text, Documents* (İstanbul, 2010).

24 Bunlarla ilgili çalışmalardan bkz. “Alfons Maria Schneider, Mauern und Tore am Goldenen Horn zu Konstantinopel”, *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, I. Philologisch-historische Klasse* 5 (1950): 65–107.

Brandstetter'in şehrin kamu binaları ve nüfusla ilgili rakamlarını kısaca değerlendirdikten sonra, İstanbul'un 16. yüzyıldaki nüfusu hakkında birkaç noktaya değinmek istiyorum.²⁵ Biri Barkan'ın 1520–1535 civarı için verdiği 400.000 veya 500.000 kişi rakamıdır. Bunun hesaplamasında yapılan hataya daha önce bir dipnotta Stephane Yerasimos da dikkat çekti.²⁶ Buna rağmen Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Halil İnalçık'ın Barkan'ın yanlış rakamlarını tekrarladığını görüyoruz. Pek çok açıdan Osmanlı tarihî istatistiği ve demografisi alanında son derece önemli metin ve yorumlar yayınlayıp öne sürdüğü bulgu ve tezleri takdirle anmak istediğim büyük usta Barkan, şehrin ahali hakkında şöyle bir hesaplamaya girişti. İlk olarak sistematik bir şekilde 1478'de İstanbul kadısı Mevlana Muhiddin'in İstanbul ve Galata için verdiği hane miktarlarını 4.9'la çarptı, ondan sonra ise elde ettiği rakamı – herhangi bir neden vermeden – bir daha beşle çarptı. Demek ki, sonuç olarak çıkan değer hiç bir temele dayanmamaktadır. Netice itibarıyla bu yüksek rakamı – bir güvenilir veri buluncaya kadar ki maalesef bu çok düşük bir ihtimaldir – hafızalarımızdan silmemiz lâzım.

İkinci konu, Mantran'ın 1550 suları için verdiği 410.000–520.000 arasındaki nüfustur.²⁷ Bu tahminin iki zayıf tarafı vardır. İlk olarak hareket noktası olarak kullandığı kitabın yazarının kim olduğu da yüzde yüz belli değil: çok önceleri bir Fransız araştırmacısı eserin, daha önce sanıldığı gibi Cristóbal de Villalón'a ait olmadığını, kitabın kahramanı olan Pedro gibi, günlük hayatında da doktor olan Andrés Laguna'nın olduğunu öne sürdü; başkalarına göre ise Francisco Delicado veya Juan de Ulloa Pereira da eserin sahibi olabilir.²⁸ İkinci

25 Bu bakımdan ciddi bir makale için bkz. Yunus Koç, "Osmanlı dönemi İstanbul nüfus tarihi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8 (2010): 171–199.

26 Stephane Yerasimos, "Le Communauté juives d'Istanbul à la fin du XVIe siècle", *Turcica* 27 (1995): 106, not 19.

27 Robert Mantran, *17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul* (Ankara, 1986), I. cilt, 47–48. – Bu sayıyı gerçek olarak kabul edenlerin biri için bkz. Ümid Meriç Yazan, "Bir asır boyunca (1840–1940) İstanbul şehri'nin nüfusunda meydana gelen değişmelerin tahlili," içinde *Tarih boyunca İstanbul semineri*, 29 Mayıs–1 Haziran 1988. *Bildiriler* (İstanbul, 1989), 62.

28 "Marcel Bataillon le cree autor del *Viaje de Turquía* (1557), obra atribuida también a Cristóbal de Villalón, Francisco Delicado, o Juan Ulloa Pereira."

problem ise adı geçenin Osmanlı Devleti'nde gerçekten bulunup bulunmadığının da biraz kuşkulu olmasıdır. Bu belirsizliklerin dışında çeşitli dinlere ait gruplar için verilen rakamlar da yuvarlak (40.000 Hıristiyan, 10.000 Yahudi, 60.000 Müslüman), ve topyekûn olarak gösterilen 100.000 ev de aynı nedenle inanılabilir bir rakam değildir.²⁹ Demek ki temeli böylesine şüpheli olan bir hesaplamanın neticesi de ancak son derece şüpheli olabilir.

Üçüncü gözlemim Bernard Lewis'in *Istanbul and the Civilisation of the Ottoman Empire* başlıklı kitabıyla alakalıdır.³⁰ Burada John Sanderson'un 1593'e ait verileri anılmaktadır. Yekun bu sefer aldatıcı, çünkü 1.231.211 yuvarlak bir rakam intibaini vermiyor. Ancak sıralama 6 vezir, 4 kadı ve 1 müftü ile başladığı için (Sultan unutuldu!), rakamın sonundaki 11 elde edildi. Geri kalan tüm sayı yuvarlak, abartılı ve demografik bünye açısından da yanlış. (Meselâ her türlü kadın ve çocuk için 600.000 kişi diyor, halbuki daha önce andığı 550.000 erkek yanında en az 500.000 kadın bulunmalıydı ve o zaman sırf 100.000 çocuk kalıyor, ki çok az.) Bu listeyi Lewis hiç tenkit etmeden zikretti ve ciddî bir hataya imza attı. Bana göre Sanderson'un şehir halkı için gösterdiği rakamlar olduğu gibi unutulmalıdır.

Şimdi tekrar Mantran'ın bu sefer 17'nci yüzyıla ait varsayımlarına dönelim. Kendileri, 1478'den sonra ilk arşiv kaynağı olarak gözüken 1690–1691'de hazırlanan iki cizye listesini keşfedip değerlendirdi.³¹ Bunlar büyük ihtimalle cizye reformunun sonrasına ait olan kayıtlardır. Bu nokta önemli, zira eski ve yeni sistem arasında büyük bir fark bulunmakta: reformdan sonra bu vergi tüm yetişkin erkeklerden tahsil edilmiştir. Bu nedenle kullanılması gereken katsayı daha önce beş iken yeni düzende üç olmalı, ki bu da yüzde 40 oranında bir farklılık demektir. Aynı hesapta İstanbul ve Galata'nın dışında bu kez Eyüp de yer almaktadır. Bu metodolojik bakımdan önemli; – aslında

.....

Bkz. http://es.wikipedia.org/wiki/Andr%C3%A9s_Laguna (15 Kasım 2013 tarihinde ulaşıldı).

29 Viaje de Turquía. Atribuído a Cristóbal de Villalón. Edición e prólogo de Antonio G. Solalinde (Madrid, 1919), 310. (http://users.ipfw.edu/jehle/CERVANTE/othertexts/Suarez_Figaredo_ViajeTurquia.pdf – 14 Kasım 2013 tarihinde ulaşıldı).

30 Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı uygarlığı* (İstanbul, 1975), 121.

31 Mantran, I. 49–50.

söylemesi de lüzumsuz görünen, gene de ara sıra dikkate alınmayan prensip gereği – kıyaslamalarda her zaman aynı bölgeyi göz önünde bulundurmazsak aldatıcı neticelere varacağız. Mantran'ın uyguladığı yöntemin bir zayıf tarafı daha vardır: gayrimüslim ve Müslüman oranınının zaman geçtikçe değişmediğini zanneder ki bu hiç de kesin değildir.

Suriçi İstanbul'unun 1927'deki nüfusunun yalnız 245.982 kişi olduğunu düşünecek olursak,³² 16. ve 17. yüzyıllarda bundan çok daha fazla olduğunu sanmak pek doğru gözüküyor. *The Cambridge History of Turkey* adlı eserin, olayları 1603'e kadar takip eden 2. cildinde Suraiya Faroqhi'nin II. Bayezid'in tahta çıktığından sonraki dönemde İstanbul nüfusu için net bir rakam vermemesi (ve yalnız "birkaç yüzbin" – "*several hundred thousand inhabitants*" – tabirini kullanması) bir rastlantı değildir.³³

Sonuç olarak diyebiliriz ki, az çok güvenilebilir tek bilgimiz, suriçi İstanbul'u ve Galata'yı kapsayan 16. yüzyıl'ın ilk yarısındaki 80.000 veya 100.000 kişilik rakamdır. Daha önce bahsettiğim İslam Ansiklopedisi makalesinde İnalçık da bu devir için kesin bir rakam vermekten haklı olarak çekiniyor (daha doğrusu Venedik balyosu Costantino Garzoni'nin 1573 için verdiği 300.000 rakamını³⁴ "gerçeğe yakın görünmektedir"³⁵ şeklinde değerlendiriyor, ancak bu da büyük bir tarihçinin varsayımından ibarettir). 17. yüzyılın sonu başka bir konu; arada geçen bir buçuk asır boyunca aynı bölgelerin halkı iki-ikibuçuk misline çıkabilirdi. Yine de 1690 ve 1691 cizye kayıtlarını da bir daha kontrol edip yeniden incelemekte fayda olduğu kanaatindeyim.

.....

32 İnalçık, *İstanbul. Nüfus ve sosyal yapı*, 237.

33 Suraiya N. Faroqhi, "Ottoman Population," içinde *The Cambridge History of Turkey*, 2. cilt, ed. Suraiya N. Faroqhi–Kate Fleet (Cambridge, 2013), 378–379.

34 Krş. <http://books.google.hu/books?id=e1ZKAAAAYAAJ&pg=PP12&lpg=PP12&dq=%22Costantino+Garzoni%22%22Venezia%22%22bailo%22&source=bl&ots=iDakHKdjd&sig=Kcd9F2kb5LLHk9ev197hqasUrY&hl=hu&sa=X&ei=SASiUdHrGJT34QTHxoCIAg&ved=0CB4Q6AEwAQ#v=snippet&q=trecento%20mila&f=false>, 21–22 (12 Kasım 2013 tarihinde ulaşıldı).

35 İnalçık, *İstanbul. Nüfus ve sosyal yapı*, 237.

Tablo: 1578 ve 1608 sayısal İstanbul tasvillerinin verileri

	Zekeriya 1	Zekeriya 2	Zekeriya 3	Cizvit	Yahya ef.
Cami	485	485	485	480	180
Mescit	4494	4494	4492	4493	6890
İmâret	100	100	10	100	_36
Muallimhâne	1653	1653	1652	1653	-
Medrese	-	-	515	-	-
Mahalle/Müslüman	3973	3973	4985	3973	-
Hankah	150	150	150	150	-
Zaviye	285	285	685	285	-
Kervansaray	417	417	420	417	1765
Çeşme	948	938	949	948	2870
Musluk	4985	498	-	4985	-
Fırın	285	585	-	225	4495
Değirmen	585	585	-	585	3260
Kapan	13	13	-	13	
Hamam	874	589	-	274	980
Mahalle/Hristiyan	4585	4585	-	4585	-
Mahalle/Yahudi	2585	2585	-	2585	-
Kilise	743	743	743	743	90
Havra	-	-	95	-	-
Bozahane	589	589	-	589	-
Koyun				5000	
Buğday (kile)				8000	-
Şarap (fıçı)				4000	-
Kule ve burc					363
Hristiyan hastane					60
Sokak ³⁷	[11143] ³⁸				11675
Obeliskler					5
“Izgaracı”					12
Meyhane ³⁹					700
Pereme					1800
Kadı					80

.....

36 Brandstetter'in listesinde camilerin bir parçası olarak gösterilmektedir.

37 Mahalle mefhumu ile aynı olmalı.

38 Zekariya Efendi'nin verdiği üç değişik mahalle sayısının toplamı.

39 Bozahane ile aynı olabilir.

Ek 1

Cizvit rahibinin aktardığı Zekeriya efendi'nin İstanbul tasviri⁴⁰

IHS

Ab origine⁴¹ Machometis anno 985 et a Christo nato 1578 ex mandato Sultanis Amuratis Imperatoris Turcarum a Zacharia Iudice Constantinopolis facta fuit sequens descriptio eius Civitatis

Templa principaliora, quae Moscheas appellant, in quibus singulis Veneris diebus in meridie fit solemnis atque publica oratio, aliis vero diebus, quinques privata oratio fit, extant Constantinopoli 480⁴²

Templa minora atque privata per regiones Civitatis, in quibus non fit solemnis oratio, sed privata quinques in die sunt 4493⁴³

Loca publica veluti scholae, ubi pueri docentur legere atque scribere 1653⁴⁴

Domus, in quibus excipiuntur hospites, per triduum gratis administratur cibus 100⁴⁵

.....

40 1979'da aldığım notları tamamlayabilmem için bana belgenin orijinalini sağlayan Béla Mihalik'e ve dökümanı anlamlandırmamda yardımlarını esirgemeyen Bálint Lakatos'a katkılarından dolayı teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum.

41 Bundan sonraki *mundi* kelimesi çizilmiş.

42 Zekeriya Efendi'de cami olarak geçmektedir.

43 Zekeriya Efendi'de mescit olarak geçmektedir.

44 Zekeriya Efendi'de muallimhâne olarak geçmektedir.

45 Zekeriya Efendi'de imaret olarak geçmektedir.

Monasteria ⁴⁶ quorundam velut religiosorum, quod Dervisos appellant	150 ⁴⁷
Hospicia, in quibus generaliter omnibus accedentibus in diem gratis datur cibus	285 ⁴⁸
Hospicia communia quibuscunque viatoribus, quae appellant Ciaruban saraj, in quibus datur solum hospicium et stabulum gratis	417 ⁴⁹
Regiones seu viae civitatis, in quibus Turcae tantummodo inhabitant	3973 ⁵⁰
Fontes seu loca, in quibus prius lavantur ingressuri in templum ad orandum	4985 ⁵¹
Fontes publici ad usum potus, quorum maior pars clave obseratur	948 ⁵²
Furni, in quibus excoquitur panis venalis	225 ⁵³
Molendina, in quibus frumenta equorum opera moliuntur	585 ⁵⁴
Emporia, ubi servantur merus, quae ad victum pertinent, ut in magna copia solummodo vendantur, uti farina, butirum, mel, olium, etc.	13 ⁵⁵

.....

- 46 Bu kelimededen sonra gereksiz bir virgöl vardır.
 47 Zekeriya Efendi'de hankâh olarak geçmektedir.
 48 Zekeriya Efendi'de zaviye olarak geçmektedir.
 49 Zekeriya Efendi'de kervansaray olarak geçmektedir.
 50 Zekeriya Efendi'de müslüman mahalleler olarak geçmektedir.
 51 Zekeriya Efendi'de musluk olarak geçmektedir.
 52 Zekeriya Efendi'de çeşme olarak geçmektedir.
 53 Zekeriya Efendi'de fırın olarak geçmektedir.
 54 Zekeriya Efendi'de değirmen olarak geçmektedir.
 55 Zekeriya Efendi'de kapan olarak geçmektedir.

Balnea sive hypocausta ad lavandum corpora	274 ⁵⁶
Officinae, in quibus fiunt varia genera potationum	589 ⁵⁷
Regiones seu viae, in quibus Christiani habitant	4584 ⁵⁸
Regiones a Iudaeis habitatae	2585 ⁵⁹
Ecclesiae Christianorum eo tempore descriptae, nunc vero 1585 sunt longe pauciores	743 ⁶⁰
Veruces singulis diebus ad usum cibi venduntur	5000
Frumenti chili seu modia singulis diebus expenduntur	8000
Vini tantummodo absque aliis potionibus scilicet aquae vitis, mulsae, siserae etiam singulis annis exhauriuntur, dolia	4000
[Belgenin arka tarafında başka bir elden:] Constantinopolitana descriptio	

.....

- 56 Zekeriya Efendi'de hamam olarak geçmektedir.
57 Zekeriya Efendi'de bozahane olarak geçmektedir.
58 Zekeriya Efendi'de Hristiyan mahalleler olarak geçmektedir.
59 Zekeriya Efendi'de Yahudi mahalleler olarak geçmektedir.
60 Zekeriya Efendi'de kilise olarak geçmektedir.

IHS⁶¹

Machomet'in ortaya çıkışından 985'inci ve İsa'nın doğuşundan 1578'inci yılda Türklerin İmparatoru Sultan Murad'ın emri üzerine Kostantiniyye kadısı Zekeriya Efendi tarafından hazırlanan şehir tasviri aşağıda [bulunmakta]dır

İçlerinde her cuma günü törensel ve genel namaz ve öteki günlerde günde beş kez özel namaz kılınan moschea olarak adlandırılan başlıca kiliseler, Kostantiniyye'de var	480
İçlerinde törensel namaz kılınmayan fakat beş kez özel namaz kılınan şehrin mahallelerindeki daha küçük yani özel kiliseler	4493
Oğlanlara okuma yazma öğretilen kamu kurumları yani okullar	1653
Üç gün bedava yemek sağlayarak içlerinde misafir kabul edilen evler	100
Bir takım derviş denen rahiplere ait manastırlar	150
İçlerinde genelde her uğrayana bedava günlük yemek verilen misafirhâneler	285
Herhangi bir yolcu için içlerinde yalnız konaklama ve ahır bedava şekilde verilen, kervansaray olarak adlandırılan kamu misafirhâneleri	417
İçlerinde Türklerin yalnız oturdukları şehir mahalleleri yani yolları	3973
İçlerinde kiliseye namaz kılmak için girmek isteyenlerin önceden yıkadıkları pınar veya yerler	4985
Büyük çoğunluğu sürgü ile kapatılan, içmek için kullanılan kamu pınarları	948

.....

61 İsa'nın Yunancasından kısaltılan monogramı.

İçlerinde satmak için ekmek pişirilen fırınlar	225
İçlerinde beygir gücüyle hububat öğütülen değirmenler	585
Un, yağ, bal, zeytin vb. gibi sırf toptan satılan yemeklere ait olan katışıksız şarabın muhafaza edildiği depolar	13
Vücutların yıkaması için banyolar veya hamamlar	274
İçinde (alkollü) içeceklerin çeşitli türlerinin hazırlandığı imalâthaneler	589
Hristiyanların oturduğu mahalle yani yollar	4584
Yahudiler tarafından oturuhan mahalleler	2585
O zaman [1578'de] kaydolunan Hristiyan kiliseler, fakat şimdi 1585'te onlardan çok daha az vardır	743
Yemek için günde satılan koyunlar	5000
Günde kantara vurularak satılan hububatın kilesi yani ölçüğü	8000
“Abıhayat”, ballı şaraplar, rakılar ⁶² gibi başka (alkollü) içeceklerin dışında yalnız şaraptan yılda içtikleri, fıçı	4000
[Belgenin arka tarafında başka bir elden:] Kostantiniyye tasviri	

.....

62 Orijinal metindeki *siser(ae)* kelimesinin bilimsel adı ‘sium sisarum’, Almancası “Zuckerwurzel”, İngilizcesi “skirret” veya “crummock”tur. , Tükçesi muhtemelen yabancı şeker havucu olup kökünden rakı/içki hazırlanır.

Ek 2

Yahya Efendi'nin İstanbul tasviri

Folget die Groß und Gelegenheit der Stadt Constantinopel, wie die jetziger Zeit beschaffen, also aufgezeichnet durch obersten der Stattrichtern, Jabja Effendi, bey Regierung des türkischen Kaysers Sultans Ahmedi primi, im Jahre nach Christi Geburth 1608. Eben zu der Zeit, da der wollgebohrene Herr, Herr Adam Freyherr zu Herberstein, Röm. Kays. Mayt. Rudolphi secundi und der Fürstl. Durch. Ertzhörtzog Matthiae zu Österreich Orator alda gewest.

Diese Statt hat im Begriff und Umbfang in der Ringmauren

welsche Meil Weges 18

Stadthor oder Portten 25

deren Namen wie volgt:

1. Czifut capi. 2. Balukpazar eßki. 3. Jannis Iskeli. 4. Odun capi. 5. Jengi capi. 6. Uncapan. 7. Cßubali. 8. Agia capi.). 9. Jengi. 10. Petri kapi. 11. Fenär capi. 12. Balluth capi. 13. Ayvanßary capi. 14. Egri capi. 15. Evdrenei capi. 16. Tapcapi. 17. Jengi capi. 18. Szilvesi capi. 19. Jedicula capi. 20. Narli capi. 21. Szan Matthe capi. 22. Daud Passa nug. 23. Cum capi. 24. Katterga Tyuan. 25. Ahur capi.⁶³

Thürn oder Vorwehr in der Mauer 363

Christen Kirchen der Lateiner, Griechen und Armenier 90

Christen Spitaler 60

Thürggische Kirchen der Vornembsten, so man auf ihre

Sprach Guma, das ist Stifftkirchen, nennet und bey deren jeden ein Spital, da die Frembdlingen und Armen umb Gottes Willen gespeiset und erhalten werden

180

Der andern türckischen Kirchen, so Meschit genennet werden 6890

.....

63 Bu adların Tükçesi için bk. Nehring, 169, not 313.

Gässen der Stadt	11675
Päder	980
Prunnen, so durch Röhrn gelaittet	2870
Pachheuser ⁶⁴	4495
Esel- oder Roßmüllen	3260
Cramläden sein ohne Zall	
Caravasaria oder Herbergheuser für die Kriegs- und Fuhrleuth	1765
Steinerne aufgerichte Seulen oder Obilisci	5
Ordinari Bratkuchen	12
Sonsten kocht man auch schier in allen Gassen.	
Weuschenckh und Tabernheuser	700
Kleinen Schiff, die man Permen nennet, darumb, daß man mit nach	
Peru fehret	1800
Richter in der Statt	80

Ordinari intrada oder Einkommen von dieser Statt hat der türckisch Kayser

von dem Bestand, Maut und Zolnern, aller Sachen, die man verkaufft jährlich:

1. Jumuk Emin, ⁶⁵ der die Maut von allerley Kauffmanschaft im Bestand hat, gibt jährlich ungerisch Gulden	150000
2. Ham Emin, ⁶⁶ der die Weinzehl hat	150000

.....

64 Nehring'e göre Backhäuser.

65 Nehring'e göre gümrük emini.

66 Nehring'e göre hamr emini.

3. Baitulmal Emin, ⁶⁷ welche der Verstorbenen Güeter, die dem Kayser in fiscum heimbfallen, in Bestand	80000
4. Baluk Emin, ⁶⁸ der die Vischmaut hat	8000
5. Pencszk Emin, ⁶⁹ welcher der Slaven Maut im Bestand, die verkauft worden	8000
6. Cabve Emin, ⁷⁰ Maut von dem schwartzen Wasser so man trincket, wird von Cörner gemacht, die aus Aegypten kommen	4000
7. Bozza Emin, der den Piermaut Bestand, so aus Hirsch gemacht	2000
8. Szubasi, officialis supremus carcerum, das ist obester Profoß, jährlich	8000
9. Mustaßib Agassi, ⁷¹ der auf alle Sachen, die gerecht und guet verkauft werden, Achtung gibt	<u>4800</u>
summa summarum thuet ungerisch Gulden	484000
thut reinisch Gulden	968000

.....

67 Nehring'e göre beytü'l-mal emini.

68 Nehring'e göre balık emini.

69 Nehring'e göre pencik emini.

70 Nehring'e göre kahve emini.

71 Nehring'e göre muhtesib ağası (muhtesip ağa olmalı).